

JÁSZAY MAGDA

Marsili, a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán

Szülővárosa, Bologna nagy megbecsüléssel övezi ritka képességű fiának emlékét, elsősorban tudományos érdemei miatt – és méltán, hiszen Luigi Ferdinando Marsili vizsgálódásai során szerzett természettudományi gyűjteményét magában foglaló intézet alapításával gazdagította, míg írásainak 120 kötetet kitevő hagyatékát városa egyetemi könyvtára őrzi. Már a 18. században bő életrajzai jelentek meg,¹ 1930-ban, halálának kétszázadik évfordulója alkalmából pedig Bologna nagyszabású kiállítással, kongresszussal és kiadványsorozattal emlékezett meg róla. A magyar szakirodalom is foglalkozott Marsilival,² de inkább a felszabadító háborúban betöltött katonai szerepével, kiterve ennek folyamán végzett széles körű adatgyűjtésére is. Pedig az a közel húsz év, amit az olasz tiszttalmozgalmas életéből Magyarországon töltött, éppen abban a korszakban, amikor a török hódoltság majdnem teljes felszámolása sorsdöntő fordulatot hozott hazánk történetében, más vonatkozásban is fontos szerephez juttatta a kibontakozás elősegítésében, ahogy erről a fennmaradt források tanúskodnak.

Marsili sokoldalú személyisége mintegy összekötő láncszem a 17. században a Habsburg-császárság zászlaja alatt a magyarországi háborúkban harcoló olasz hadvezérek (Belgioioso, Montecuccoli, Carafa, Caprara, végül, de nem utolsósorban a felszabadító háborút győzelmesen lezáró Savoyai Jenő) és a felvilágosodás kori értelmiségiek – ahogy akkor nevezték, „filozófusok” – között, akik enciklopédikus érdeklődéssel fordultak a tudományos megismerés különféle ágazatai felé és utazásikat arra is felhasználták, hogy a természet és a kultúra világában értékes tapasztalatokat gyűjtsenek. Például szolgálhat a Magyarországon is járt tudós bioló-

1 L. D. C. H. D. Quincy: Mémoires sur la vie de Mr. le Comte de Marsigli. I–II. Zürich, 1741. *Giovanni Fantuzzi*: Memorie della vita del Generale Co: Luigi Ferdinando Marsigli. Bologna, 1770.

2 *Beliczay Jónás*: Marsigli élete és munkái. Bp. 1881. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 9. IX.); majd századunk első felében főleg *Veress Endre* több írásában: A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Magyar Könyvszemle 1906. 109–130., 211–231.; Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Gyűjt., közli: Dr. Veress Endre. Budapest régiségei 1906. 103–170.; *Andrea Veress*: Il conte Luigi Ferdinando Marsili e gli ungheresi. Imola, 1929.; újabban pedig *Benedek István Gábor*: Egy olasz a Dunánál. Új Tükör 1977. ápr. 24. 20–21., és bővebben *Vékony László*: Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Marsigli élete, munkássága és iratai. Hungarológiai Közlemények 1982. 485–535. A tudós nevét Marsili és Marsigli alakban egyaránt írták.

gus Lazzaro Spallanzani és az éremszakértő Domenico Sestini, vagy a kalandos életű milánói gróf Giuseppe Gorani, aki emlékirataiban számos európai országról rajzolt változatos és jellemző képet.³

Az ifjú bolognai gróf az olasz nemesi családok fiatalabb fiainak hagyományát követte, amikor az elsőszülöttet illető örökség híján a katonai pályát választotta. Kézenfekvő volt, hogy a nemzetközi politikában jelentéktelen kis olasz államok szerény fegyveres erői helyett ő is a sorozatos háborúkba bonyolódott, hatalmas Habsburg Birodalom kötelékébe jelentkezzen, ahol nagyobb lehetősége nyílt az érvényesülésre. Emellett pedig, mint a törökellenes *Szent Ligát* szorgalmazó pápa közvetlen alattvalójának, különös érdeméül szolgálhatott a kereszténység védelme, mely jelszó annyi önkéntest vonzott Európa országaiból a német-római császár zászlaja alá.

Ezt a maga választotta katonai pályát tekintette Marsili igazi és fő hivatásának, akkor is, amikor a hosszú háború végén benyújtotta az *Angol Királyi Társaságnak* hatalmas méretű *Danubius Pannonico-Mysicus* című munkájának tervezetét, amely a Duna völgyére vonatkozó vizsgálódásainak gazdag anyagát volt hivatva rendszerezni és közzétenni. A nagyszabású mű csak 1726-ban láthatott napvilágot, de a szerző már ekkor jelezte kiadásának szándékát, szerényen azzal mentegetve magát esetleges hiányosságaiért, hogy katona lévén, élete nagy részét sátorban kellett töltenie és csak másodsorban szentelhetette magát a tudománynak.⁴

Mindamellet, még mielőtt 1682-ben jelentkezett volna I. Lipót udvarában, arra törekedett, hogy kielégítse tudásvágyát: húszéves kora előtt felkereste Itália fontosabb városait Padovától Nápolyig, tanítványa volt hazája neves tudósainak, 1679–1680-ban pedig tapasztalatszerzés céljából Pietro Civrani velencei patrícius kíséretében 11 hónapot Konstantinápolyban töltött, ahol pártfogója a velencei követ feladatát látta el, míg fiatal beosztottja a török főváros életéről és a Boszporusz vízrajzáról gyűjtött ismereteket: ebből merítette első tanulmánya tárgyát.

Bécsbe ajánlólevelekkel felszerelve érkezett, de mint újonc, szerény közlegényként kérte felvételét a hadseregbe. Nem maradt azonban sokáig észrevétlen. Győrbe vezényelték, földije, Enea Caprara tábornagy hadtestébe, aki a magyarországi hadműveletek parancsnoka volt. Az ott töltött fél év elég volt ahhoz, hogy felfigyeljenek képességeire. Noha nem rendelkezett hivatásos hadmérnöki képzettséggel, kezdetől fogva elárulta érzékét az erődítések felméréséhez, stratégiai pontok megfigyeléséhez, a hadműveletekben alkalmazandó technikai megoldások felismeréséhez. Nem késett ennek írásos tanúságát adni: jelentést terjesztett fel a főparancsnokságnak a győri vár védműveiről. Őrmesterré léptették elő, majd, már kapitányi rangban,

3 *Lazzaro Spallanzani*: *Viaggi in Oriente*. Torino, 1888.; *Uő*: *Viaggi alle due Sicilie e in alcune parti dell'Appennino*. Pavia, 1793.; *Domenico Sestini*: *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valacchia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna*. Firenze, 1815.; *Giuseppe Gorani*: *Mémoires pour servir à l'histoire de ma vie*. I–III. Milano, 1936–1942. Goraniról Id. *Jászay Magda*: A felvilágosodás egy elfeledett írója: Giuseppe Gorani. *Italianistica Debreceniensis* 1997. 89–103.

4 „Miles sum, qui Literas ac Scientiarum Apices, non nisi in postremis saltem curis ducere necessum usque habuerim.” *Aloysi Ferdinandi Comit. Marsigli Danubialis Operis Prodromus*. Ad Regiam Societatem Anglicanam. Nürnberg, 1700. A2v.

a bécsi *Haditanács* a Rába vonalának felderítésére küldte, ahol az előnyomuló török nagyvezír támadását várták.

Marsili itt tapasztalhatta meg először a Magyarországon kiélesedett politikai harc és az ezt kísérő belháború kézzelfogható jeleit. Önéletrajzában elismerően emlékezik meg gróf Esterházy Ferenc (akit ő a magyar haderő parancsnokaként jelöl meg) segítőkészségéről, aki „nagy szeretettel viselte el folytonos látogatásait és tájékoztatásokat adott Magyarország általános helyzetéről”, emellett segítette Marsilit abban, hogy Lotharingiai Károly herceg, a császári hadsereg főparancsnoka rendeltére megerősítse a folyó vonalát. Ugyanakkor gyanakvóan nyilatkozik Draskovich Miklós országbíróról – kivégzett elődje, Nádasdy Ferenc sógoráról –, kétségbe vonja alattvalói hűségét, mert „jóhiszeműséget színelve” szabotálta a védelmi intézkedéseket.⁵ Ezen túl a nép és a magyar katonaság körében is észlelte az ellenséges érzületet a Habsburg-uralom iránt, és ezt Thököly befolyásának tulajdonította, akiről úgy tudta, hogy fenyegető levelekkel követelte fennhatósága elismerését, de okolta a protestáns propagandát is: a háború előidézőjének a vallási ellentétet tekintette. A függetlenségi mozgalom vezérét és az őt követő „rebelleket” illetően a császár katonájának állásfoglalása egyértelmű: mint a bécsi udvar árnyékában élő valamennyi pályatársa, ő is feltétlenül elítélte az Istentől rendelt, abszolút hatalommal bíró uralkodó ellen lázadó alattvalókat. Thököly emellett az „eretnek tanokat hirdető” reformáció híve és a kereszténység közös ellenségének, a pogány töröknek csatlósa az oszmán hódítás legfőbb ellenfelével, a császárral szemben. Ez a nézet érvényesült különben a fejedelmi abszolútizmus elméletét egyhangúan hirdető és a magyar eseményeknek nagy teret szentelő korabeli olasz történetírásban is.

Marsili a mellé rendelt magyarok megbízhatatlanságában látja élete tragikus fordulatának okát: miközben Batthyány Ádám utasítására a Rába egy erdős-mocsaras szakaszát védelmezte a nagyvezír tatár segédcsapata ellen, kísérői átváltak, ő pedig 1683. június 2-án sebesülten a támadók kezébe esett. A tatárok a győri táborba vitték és 17 tallérért eladták Ahmed temesvári pasának, aki kínvallatásnak vetette alá a gyanús idegent. Sikerült azonban elhíttetnie, hogy egy velencei kereskedő békés szolgája és utazás közben fogták el, így végül egy táborig kávémérésbe osztották be szolgálatra.⁶ Itteni tapasztalatainak gyümölcse egy kis értekezése az „ázsiai ital”-ról, amit egészségi célra Buonvisi bíborosnak, a pápa bécsi legátusának ajánlott, gyógyhatását hangsúlyozva.⁷

Fogolyként tanúja volt Bécs ostromának, ahol részt kellett vennie a lövészárkok kiásásában. Itt kis híján életével fizetett szökési kísérletéért, miután hírt vette, hogy a nagyvezír minden 16 éven felüli foglyot ki akar végeztetni. Elfogták, halálra ítélték, de két ismerős boszniai katona megvásárolta a beígért váltságdíj reményében. A nagyvezír megvert, szétzilált, demoralizáltan menekülő seregét követve fogvatartói kötélen, gyalog vonszolták magukkal Budáig; útközben majdnem belepusztult az éhségbe és a szomjúságba. De sanyarú sorsában sem tagadta meg éber megfigyelőké-

5 Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili. Bologna, 1930. II. 40.

6 I. m. II. 43.

7 *Luigi Ferdinando Co. Marsigli: Bevanda asiatica, ed istoria medica del Cavé.* Vienna, 1685.

pességét: vázlatrajzokat készített Budáról, ahogy később, keserves vándorlása folytatásakor, az eszéki, stratégiai fontosságú hídról is: itt egyéb íróeszköz hiányában a fűvek nedvét használta rajzához.⁸

Az elvonuló tatár csapatokhoz szegődve a két boszniai katona Szlavónián át a szülőfalujába vitte vérhasban szenvedő, félholt foglyát; nyomorúságos kunyhójukban a beteg Marsili hónapokat töltött fekhelyéhez láncolva, a váltságdíjra várva. Szabadulását végül, sorozatos akadályok után, régi pártfogójának, a korábbi isztambuli velencei követnek, Civraninak köszönhette, aki márciusban kétezer aranyért kiváltotta és velencei házában vendégül látta felépüléséig.⁹ Marsili innen sietett 1684. június 28-i hosszú beszámolójában bejelenteni Lipótnak és Károly lotharingiai hercegnek, hogy folytatni akarja katonai szolgálatát, részletes tájékoztatást adva a török seregnél szerzett tapasztalatairól és mellékelve leveléhez budai és eszéki rajzait. Linzben fogadta őt a császár, a császárné és Bádeni Hermann, a Haditanács elnöke, mielőtt a Budát ostromló Károly herceg mellé rendelték. Ahogy önéletrajzában feljegyzi, a fővezér kikérte véleményét az ostromműveletekről, és ő kifogásolta az aknák elhelyezését a vár körül, majd a felmentő török sereg támadásai elleni védősáncok készítését irányította. A sikertelen 1684. évi ostrom félbeszakítása után a hadvezetés a már szakemberként számon tartott tisztet a fegyvergyárba rendelte, később pedig Esztergom és Visegrád erődítési munkálatainak vezetésével bízta meg.

Már alezredesi rangban vett részt Érsekújvár 1685. évi ostromában és vissza-foglalásában; nem mulasztja el, hogy önéletrajzában kiemelje saját szerepét a győzelem kivívásában. A mély várárok vizét részben levezette a Nyitra folyóba, majd két gátat építtetett rajta keresztül és a kapuval szemben kiserődöt emeltetett az ostromlók védelmére. A végső rohamnál majdnem életét veszítette: amikor a gránátosokat vezette, egy ledobott kő a fején találta és az árokba zuhant.

Nem ez volt az egyetlen, ostrom alatt szerzett sebesülése. A következő évben, amikor Buda alatt az ostrommunkák felügyelőjeként lövészárkot ásított, egy lövedék szétroncsolta karját; félő volt, hogy amputálni kell. Ennek ellenére – ahogy írja – két hét múlva újra talpon volt, hogy Károly herceg oldalán az aknászok és a tüzérség tevékenységét ellenőrizze. Hangsúlyozza, hogy a császár és a fővezér iránti kötelességérzetten túl szenvedélyes odaadás is hajtotta.¹⁰ Erről tanúskodik egy hiteles szemtanú, Giovanni Paolo Zenarolla katolikus pap napról napra vezetett, pontos és részletes hadinaplója és egy névtelen idegen önkéntes beszámolója is.¹¹ Szeptember 1-jén részt vett azon a tanácskozáson, amelyet a Bécsből érkezett Strattmann kancellár hívott össze, hogy a császár utasítására az ostrom befejezését sürgesse. Marsili véleményét is kikérte, és ő is a végső roham mielőbbi végrehajtását tanácsolta, azzal érvelve, hogy a sereg száma a veszteségek folytán egyre fogy, a falakon tört réseket nem

8 Autobiografia i. m. II. 53–54.

9 I. m. II. 56–61.

10 I. m. II. 73.

11 *D. Gio: Paolo Zenarolla: Giornale militare overo Buda espugnata.* H. és é. n. Magyarul Id. Hadinapló avagy Buda visszafoglalása. Összeáll. Don Giovanni Paolo Zenarolla. In: Buda visszafoglalásának emlékezete, 1686. Összeáll. Szakály Ferenc. Bp. 1986. (Bibliotheca Historica) 103–107. és 259.

lehet tovább tágítani, a nagyvezír felmentő hadának támadása pedig bármikor várható. Nézeteit este megismételte a lotharingiai herceg előtt is.¹²

A szeptember 2-i végső rohamban Marsili sebesült karja miatt nem vehetett részt, de Strattmann mellett egy dombról nézte végig az ostromot, és szemléletes leírást ad róla: „A látvány azt a benyomást keltette, hogy elérkezett a világ vége. De a mieink bátorsága, Isten kegyelmének és a herceg rettenthetetlenségének támogatásával kis idő alatt és a törökök igen rövid ellenállása mellett a Starhemberg gróf által támadott rondellánál, amelyet én választottam ki mint a legmegfelelőbb helyet, a császári erők benyomultak, nemre és állásra való tekintet nélkül kardélre hányva azt az egész derék és nagyszámú helyőrséget, lángba borítva az egész várost, úgyhogy a keresztények számára nem maradt más, mint a föld és a hamu.”¹³

Bővebb leírását adja Marsili az ostromnak és az utolsó rohamnak *Az Oszmán Birodalom katonai helyzete, gyarapodása és csökkenése* című munkájában. Többek között feljegyzi, hogy miután a kutak vize „teljesen nitrátos” volt, az ostromlottak a Porta legjobb építészével „több oldalal [...] tornyot építettek a védővonal közepére helyezve el, és valóban, a második ostrom alatt mindenki fedezék alatt fényes nappal ment vizet venni a Dunából, míg az első ostromkor csak éjjel látták el vele magukat.”¹⁴ Hátborzongatóan mutatja be azt a harcmodort, amivel a védők a robbanóaknák elhelyezését akadályozták: „...nem lehet elmondani, hány kirohanást intéztek majdnem minden reggel a hajnali szürkületkor, főleg ha valamelyik oldalon nem kellően elzárt és védett közelítő árkot fedeztek fel: szabályával kezükben és ordítózva sokszor benyomultak oda és az összes gyalogosnak levágták a fejét; a holttesteket az árkok szélének támasztva otthagyták, míg a fejeket a pasához vitték, hogy két aranyat kapjanak mindegyikért. Ezt a vállalkozást akkora hősiességgel hajtották végre, hogy gyakran volt olyan nap, hogy abba kellett hagyni az előző éjjel végzett munkát, és visszahúzódní a legközelebbi, már befejezett és jól megépített közelítő árokba, hogy ne tegyük kockára a hiányos munkákkal az embereket, akik azután a rákövetkező éjszakán, mindenfelől jó paliszádokkal ellátott kiserődökkel megerősítve magukat, ellen tudtak állni és vissza tudták verni őket.”¹⁵

A szeptember 2-i döntő rohamot felidézve Marsili nem szorítkozik arra, mint számos jelentés és élménybeszámoló szerzője, hogy elbeszélje a történeteket, hanem szokása szerint igyekszik szemléletesen, ábrák csatolásával rekonstruálni a jelenetet: „A lotharingiai herceg javíttatott a réseken, hogy tüzéségeket lehessen rajtuk elhelyezni és löni az arrafelé lévő második falgyűrűt; ezt egy árok választotta el, amelyen keresztül a Nagy Rondellától, ahol a rések voltak, átjáró létesült két egymás mellett álló ember szélességében; ezen a második falon a törökök a maguk módszere szerint mellvédet emeltek sok földdel töltött és cölöpsorokkal megtámasztott deszkaládából

12 Marsili életrajzában ábrázolja a jelenetet: „A herceg verítékezett, és szokása szerint állandóan szipáskolt; keveset beszélt és sokat gondolkodott. És Isten sugallatára úgy döntött, hogy egy úteget vezényel egy Suopff-nak [sic] nevezett hegyre, hogy hátulról lője a védőket.” Autobiografia i. m. II. 74.

13 I. m. II. 75.

14 *Luigi Ferdinando Marsigli: Stato militare dell'Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo*. II. Haya-Amsterdam, 1732. 148.

15 I. m. II. 151.

[...] Miután a két ember szélességű átjáró megnyílt a Nagy Rondellában, helyesnek ítéltük dél felől megkísérelni a vár megrohamozását. Ezért a lotharingiai herceg két órával előbb hívatott és közölte aggodalmát, hogy két ember szélességében kell bejutni egy várba, amely maga egy egész hadsereget tartalmaz; minden reménység abban a 16 ágyúból álló ütegben volt, amelyet a Svábnak nevezett hegyen állítottak fel, mert a sváb katonaság táborozott ott, és ezt egészen a roham pillanatáig rejtve tartották az ellenség elől, amikor is elkezdtek lőni, tűz alá véve és oldalról bombázva a leírt nyílást és a szűk átjárón átvezető út védőit; és csakugyan, meglepve ettől az új és váratlan tüzeléstől, megzavarodtak, abbahagyva ellenállásukat a rohammal szemben, amelyet a római D’Asti báró vezetett, aki életét vesztette ott. A törökök itt szorongatva érezvén magukat, szokásuk szerint hanyatt-homlok menekülve az erőd felé, a várat a győztes császáriakra hagyták, akik mindenkit kardélre hánytak.”¹⁶

A győzelem másnapján Marsili sietett felderíteni a súlyos áldozatok árán visszahódított Budavárat. Az utolsó napok során az ágyútűz felrobbantotta az egyik lőporraktárt, és a keletkezett tűz a belső várnegyed majdnem valamennyi épületét tönkretette. A romok és a füstölgő hamu között turkálva, ahol az elszabadult katonaság értékes zsákmány után kutatott, a tudományos érdeklődéstől fűtött katona értékes kéziratokra bukkant, a régi királyi palota egyik megmaradt szárnyában pedig felfedezett tíz ládát, bennük Mátyás király híres Corvina-könyvtárának megmaradt, mintegy 800 kötetével. A városparancsnok pasák szigorú őrizet alatt tartották a nagy értékű gyűjteményt,¹⁷ de a várban dülő katonaság szétszórta és megrongálta a könyveket; a császári parancsnokság csak 300 kötetet tartott érdemesnek, hogy a bécsi udvarba szállítsa.¹⁸ Marsili, szokásához híven, Budán sem mulasztotta el, hogy két helyrajzi térképpel kísért feljegyzést készítsen a törökök épületeiről: részletesen felsorolta a mecseteket, a kolostorokat, kaszárnyákat, fegyverraktárakat, az iskolákat, a fürdőket, még a pékségeket, a jégvermeket – ahol a lakosság ingyen juthatott jéghez – és a népkonyhát is. Két további emlékiratában, feltárva Buda siralmas állapotát, tervet nyújtott be újjáépítésére, figyelemmel a védművek stratégiai szempontok kívánta tökéletesítésére.¹⁹ Javaslatait azonban nem valósították meg, sőt még a következő évtizedekben sem fordítottak gondot Buda újjáépítésére.²⁰

16 I. m. II. 154–157. Ld. Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök i. m.

17 *Giovanni Battista De Burgo* olasz utazó, amikor 1665-ben egy császári béke delegáció tagjaként Budán járt, engedélyt kapott a pasától, hogy a híres gyűjteményt megtekintse, de ennek nagy részét, ahogy írja, Mátyás király halála után elkótyavetyélték. *Viaggi di cinque anni in Asia, Africa, ed Europa del Turco. I–III. Milano, 1686–1689., III. 333.* Ld. *Magda Jászay: Uno scrittore ligure osservatore del tramonto della dominazione turca in Ungheria.* In: *Atti del IV. Congresso Internazionale di Studi Storici. A cura di Raffaele Belvederi. Genova, 1990. 314.*

18 *Beliczay J.:* i. m. 29–32. Marsili kéziratos hagyatékában (Mss. 85.) egy feljegyzés szól erről: „Beszámolok arról, hogyan gyűjtöttem össze a fent említett keleti nyelvű kéziratokat, és némelyikük becses voltáról”. Ld. *Maria Emilia Amaldi: La Transilvania attraverso i documenti del Conte Luigi Ferdinando Marsili.* Roma, 1930.

19 *A. Veress: Il conte Luigi Ferdinando Marsili i. m. 13.*

20 Még 1718-ban is Vendramino Bianchi velencei titkár, Carlo Ruzzini teljhatalmú megbízott kíséretében, útban a pozsareváci béketárgyalásokra, úgy találja, hogy nem sok történt az ostrom okozta károk helyreállítására, mert még mindig láthatók a tűzvész nyomai: „Buda olyan, mint saját holtteste és csontváza.” *Vendramino Bianchi: Istorica relazione della pace di Posaroviz. Padova, 1719. 48–49.*

A magyar főváros visszahódításának élménye, ami lelkes visszhangot váltott ki Európa-szerte, számára keserves csalódással is járt: ahelyett, hogy érdemeit jutalmazták volna, rosszindulatú rágalmak célpontjává vált. Emlékirataiban többször utal Bádeni Hermann-nak, a Haditanács elnökének iránta táplált ellenséges érzelmeire, és ezeket a hadügyek legfőbb vezetője és a befolyásos Kinsky cseh kancellár egymás iránt táplált ellenszenvének és féltékenységének tulajdonítja. Kinsky és Strattmann kancellár Marsili legfőbb pártfogóiként léptek fel az udvarnál, és a hatalmasságok rossz viszonya védencükre is kihatott, többször nehezítve katonai pályafutását. Ezúttal, ahogy írja, azzal vádolták, hogy levélben bírálta az aknászok munkáját hozzánemértésük miatt. De támogatóinak köszönhetően sikerült az ellene elrendelt vizsgálatban tisztázni magát,²¹ és részt vehetett Lotharingiai Károly oldalán a hadjárat folytatásában. Szolgálat a továbbiakban főként műszaki feladatok megoldását, az utászok irányítását és a felderítést ölelte fel; így már az 1687-es hadjárat elejétől kezdve, amikor a császári haderő a hátráló nagyvezír seregét a Dráva túlsó partjára szorította vissza. Marsilit bízták meg a mocsaras partvidék terepszemléjével és az átkelést biztosító munkálatokkal – az eszéki hidat az ellenség elpusztította. Kevéssel utóbb azonban Károly herceg a török ellentámadással szemben kénytelen volt újra visszahúzódni a Dráva innenső partjára, hogy Mohácsnál lévő hadiraktárai megtartását biztosítsa. Augusztus 12-én Nagyharsánynál döntő ütközetre került sor, és a megvert nagyvezír egész táborát a tüzérségi és hadtápfelszereléssel együtt hátrahagyta. Szerzőnk a győzelmet úgy értékeli, mint „a kereszténység legszerencsésebb ütközetét”, mivel megmentette Budát, „amelynek még összes rései nyitva álltak; megszilárdította annyi magyarországi erőd ostromgyűrűjét, és meghódította Erdélyt”.²² Valóban, még az 1687-es év folyamán a lotharingiai herceg Marsilivel oldalon Szeged, Szolnok és Debrecen érintésével bevonult Erdélybe, és a császár nevében birtokba vette. A bolognai tiszt feladatköre ettől kezdve még tárgyalókészségére alapozott megbízásokkal is bővült. Először Somlyó vára átadásáról jutott megegyezésre a parancsnokkal, egy genovaival, aki – szerinte – örömét nyilvánította, hogy a császárnak módja nyílt „megtorolni a sok bajt, amit az erdélyiek okoztak neki”.²³ A császári tiszt ellenséges gyanakvása a Habsburg-fennhatóság elismerésétől vonakodó Erdély iránt végig kicsendül írásaiból.

Marsili beszámol ezután Eger kapitulációjánál játszott szerepéről is; itt Carafa észak-magyarországi főparancsnok, nem ismerve el az ostromot irányító Doria ezredessel kötött megállapodást, Marsilit bírta meg, ahogy ez írja, új megadási feltételek kialakulásával. A sikeres tárgyalás 1687. december 17-én a török várórség szabad elvonulásával és az ellenséges parancsnokok közös díszlakomájával végződött, ezzel kielégítve a siker babérait vágyó Carafa hiúságát.²⁴

Fontosabb missziót teljesített szerzőnk 1688-ban: a császár megbízásából két ízben járt XI. Ince pápánál, hogy beszámoljon a hadjárat eredményeiről és további

21 Autobiografia i. m. II. 75. és kk.

22 *L. F. Marsigli: Stato militare dell'Impero Ottomano* i. m. II. 125–126.

23 Autobiografia i. m. II. 82.

24 I. m. 85.

célkitűzéseiről, így Belgrád tervezett ostromáról. Sikerült a pápától újabb 100 000 arany hadisegélyt kieszközölnie, de azt a bécsi javaslatot, hogy az olasz államok védelmi szövetségét létrehozza, az egyházfő megvalósíthatatlannak találta. Tárgyalt Marsili a Rómában élő Krisztina volt svéd királynővel is, akit azzal kecsegtettek, hogy a brandenburgi választó hajókat bocsátana rendelkezésére a Moreában harcoló velencei tengeri erők megsegítésére; kiderült azonban, hogy az elgondolás minden alapot nélkülöz.²⁵ Szerzőnk arról is beszámol, hogy Ince pápa rá akarta bírni, hogy a veszélyes katonaeletet otthagya az udvarában vállaljon állást, ő azonban azzal tért ki, hogy hálával tartozik Lipótnak a sok kegyért, amivel elhalmozta: „eltúloztam a katonai hivatás iránti hajlandóságomat” és azt a szándékát, hogy érdemeket szerezzen a kereszténység védelmében.²⁶

Erre még ugyanabban az 1688-as évben alkalmá nyílt. Bécsből négy nap alatt Belgrád alá sietett, ahol a bajor választó ostrom alá vette a török védelmi vonal kulcspontját. Elmondása szerint itt először közvetítőként kellett fellépnie a választó és az utóbb érkezett, betegeskedő lotharingiai herceg között az ostromműveletek parancsnokságának kérdésében. Végül sikerült a két régi vetélytárs között megegyezést elérnie: Lotharingiai Károly elvonult, elterelő hadműveletet indítva déli irányban török területre, Marsili pedig az ostrom munkálataiban hasznosította képességeit. Mint már Érsekújvár és Buda ostromáról, Belgrádról is részletes leírást ad ábrával kiegészítve; a vár elesését a török védművek hiányosságainak tulajdonítja: a védők – írja – látva, hogy „a németek rohamoznak, hanyatt-homlok menekülni kezdtek, egy fellegvárba húzódvá, embereik sokaságát pedig, akik nem tudtak keresztüljutni a kapun, lekaszabolták”.²⁷ Hozzáteszi, hogy az összes többi fontosabb magyarországi vár „az éhezés miatt esett el”, harc nélkül megadva magát.

Míg Marsili az ostrom alatt szerzett váltólázából Bécsben lábadozott, Lipót megbízta, hogy terveket készítsen Belgrád megerősítésére. De ezen túlmenően arra is céloz, hogy magas támogatói, Kinsky és Strattmann kancellárok már ekkor gondoltak arra, hogy felhasználják tapasztalatait, kikérve véleményét egy esetleges határvonal megállapításáról a törökkel megkötendő béke reményében. A nemzetközi helyzet alakulása is efelé mutatott: 1688 szeptemberében kiújult a háború XIV. Lajos francia királlyal, ezért Anglia és Hollandia, a Habsburg Birodalom szövetségesei, sürgették a törökkel való megegyezést a kétfrontos háború hátrányainak kikerülésére. Erre a kilátásra építve a bécsi kormányzat Marsilit Horvátországba küldte a határkérdéssel kapcsolatos előzetes terepszemlére; az osztrák fővárosban kezdeményezett békekísérletek azonban eredménytelenek maradtak.

Belgrád bevétele után az új főparancsnok, Bádeni Lajos offenzívát indított a szerb és bolgár hódoltság területére; Marsili már ezredesi rangban vett részt a hadműveletekben. Irányította Szendrő várának megerősítését, erdőirtásokat végeztetett és pontonhidat veretett a Morava folyón a haderő átkelésére, ezzel elősegítve a török utasításra támadó Thököly Imre tatárainak visszaverését. Ez az első találkozása

25 I. m. II. 86–97.

26 I. m. II. 99.

27 L. F. Marsigli: *Stato militare dell'Impero Ottomano* i. m. II. 159.

a „lázadók” vezérével elismerést hozott számára: a fővezér – ahogy elégtétellel feljegyi – nyilvánosan mondott köszönetet közreműködéséért a győzelem megszerzésében.²⁸ A császáriak ezután Ništ vették be, majd Vidin ostromához fogtak, amihez írónk készítette a közelítő árkokat. Ő állapotodott meg a város kapitulációjáról is, és túszként ott maradt az átadás lebonyolításáig.

A győzelmes hadjárat után a bolognai hadmérnökre várt a feladat, hogy utászok és a helyi vezetők segítségével kiépítse az utat a hadsereg vonulásához Belgrádtól az Al-Duna mentén, és megoldja ennek legnehezebb részét, a dunai átkelést a Vaskapunál, ahol az erős sodrás és a vízesések akadályait kővel telt venyigetartályok elhelyezésével küzdötte le. A környéken töltött téli szállás idejét arra használta fel, hogy megtekintse a római idők emlékeit, köztük Traianus hídjának maradványait, és tanulmányozza a vaskapui Duna-szakasz halállományát. Ekkor született meg, ahogy írja, a Duna-völgyről írandó nagy összefoglaló munkájának terve.²⁹

1690 tavaszán az új nagyvezír, Köprülü Musztafa ellentámadása Niš és Belgrád feladására kényszerítette a császáriakat; a hadszíntér Erdélybe tolódtott át, ahol Thököly fegyveres betörését kellett feltartóztatniuk. Marsilit bécsi utasításra végzett újabb helyszíni szemléje és térképészeti felmérései után – tervezett konstantinápolyi küldetését el kellett halasztani – ismét Bádeni Lajos mellé rendelték, és Erdélyben közvetlenül szembekerült az augusztusi zernyesti győzelmével megerősödött Thökölyvel. Elbeszélése szerint miközben a fővezér utasítására a brassói várórséget Fogaras felé vonta vissza, felfedezte az ellenfél táborát, és az ellene indított támadásban az elővédet vezette. A menekülő Thökölyt német és magyar katonaságával üldözőbe vette, és a Bodza-szoroson át az erdélyi terület kiürítésére kényszerítette. A fővezér ezután őt bízta meg a visszavezető szorosok elzárásával. Szolgálatra korábbi gyakorlatát követve jelentésben számolt be Erdélyben szerzett tapasztalatairól.³⁰

A következő tavasszal angol és holland nyomásra Bécs újabb békekísérletet tett: Marsilit küldte a török fővárosba, de valódi megbízását leplezve az angol követ titkárának szerepében, török nyelvtudását felhasználva kellett kifürkésznie a Porta hajlandóságát a békekötésre. A követ kíséretében utazott a Vaskapu, Vidin, Nikápoly érintésével Thrácián keresztül Drinápolyba, ahol a nagyvezírral találkoztak, és merev álláspontját megismerhették: kész volt ugyan tárgyalni, de „sub tentoriis”: a harcmezőn fegyveresen állva szembe az ellenféllel. Ez az első kapcsolatfelvétel csak a kezdete volt a hosszú hónapokig tartó üzenetváltások sorozatának a két hadviselő fél között, amelynek folyamán a császári megbízott hosszú utazásokra kényszerült a Balkánon keresztül, hogy uralkodója ügyét sikerre vigye, és minden ügyességét latba vetette, hogy az eléje tornyosuló akadályokat leküzdje. Habsburg részről Bádeni Lajos kapott felhatalmazást a tárgyalásokra azzal, hogy előbb látványos győzelemmel támassza alá feltételeit. Marsili Vukovárnál vette át a fővezér válszát: ez sem tanúskodott a Portánál nagyobb engedékenységről. Közölte, hogy

28 Autobiografia i. m. II. 110–114.

29 I. m. II. 120–122.

30 I. m. II. 130.

kész ugyan tárgyalni, de serege élén, és ha kell, harccal vinni döntésre a vitát. Marsili Belgrádban tájékoztatta erről a nagyvezírt, aki Konstantinápolyba küldte, hogy magához kérésse az angol és holland közvetítőt is.

Szerzőnk tartózkodás nélkül eldicsekszik küldetése alatt a császára érdekében szőtt cselszövényeivel is: így azzal, hogy a belgrádi török várparancsnoknak nagy összegű kölcsönt ígért, ha a nagyvezírhez újabb támadásra csatlakozó Thökölyt elteheti láb alól, vagy amikor a béke ellen dolgozó francia követnek egy török főemberhez intézett levelezését eltüntette.³¹ Másrészt magának is védekeznie kellett XIV. Lajos képviselőjének ellene irányuló aknamunkájával szemben: ez kémkedéssel vádolta, hogy elfogatását kieszközölje, és a nagyvezírt a béke ellen hangolta.³² A Szalánkeménél 1691. augusztus 19-én elszenvedett vereség és a nagyvezír eleste ellenére utóda folytatni akarta a háborút, hogy a szultánnál érdemeket szerezzen. A tárgyalások folyamán Marsili többször is megfordult Konstantinápoly, Bádeni Lajos tábora és Bécs között, és ezek végleges kudarca után egy ideig Konstantinápolyban tartózkodott, hogy utazása során szerzett fejsebe begyógyuljon. Ezt az időt, hűen önmagához, kutatásoknak szentelte: tanulmányozta a régiségeket, a Boszporusz víz- és földrajzát, halait és korallképződményeit, a török lakosság szokásait, ételeit, ábrákban rögzítve megfigyeléseit; emellett görög, török, arab, perzsa kéziratokat gyűjtött.³³

1692-ben, diplomáciai küldetése befejeztével a fáradhatatlan bolognai folytatta katonai szolgálatát: ezredével csatlakozott a Mohácsnál állomásozó hadsereghez. Itt újra kamatoztathatta műszaki tapasztalatait: az áradó Dunán átkelőhelyet készítetett 2000 utással és 150 áccsal: megítélése szerint ez volt „az egész háború egyik legnagyobb szabású létesítménye”. A sereg Péterváradra vonult, Marsilivel az elővéd parancsnokaként, hogy Erdéllyel összeköttetést létesítsen.

Szerzőnk részt vett Belgrád 1693-as sikertelen ostromában is: a három oldalról indított támadási vonal egyikét vezényelte, de csak 300 emberrel; visszaverték és megsebesült. Ahogy írja, összeütközésbe került Starhemberg Guido parancsnokkal, aki nem hallgatott a tanácsaira és ellenségévé lett, hasonlóan a másik Starhemberghez, Herberthez, a Haditanács elnökéhez, akinek rosszindulatáról Kinsky és Strattmann védenca iránt többször is szó esik az emlékiratokban, különösen a háborúnak ezekben az utolsó éveiben. A hadügyek legfőbb irányítója ellenezte Marsili ezredparancsnoki kinevezését; az ő befolyásának tulajdonítja szerzőnk új ezredesének áskálódásait és vádaskodását, amik megkeserítették további pályáját, annak ellenére, hogy a császár, úgy tűnik, továbbra is megőrizte jóindulatát iránta, ahogy 1694-ben elnyert aranykulcsos kamarási címe tanúsítja.

31 I. m. II. 144–145. Marsili Thökölyt illető, súlyosan elítélő véleményét, rosszhiszeműségéről alkotott meggyőződését tükrözi önéletrajzának alábbi szakasza: „Míg Lippán időztem, Thököly küldönce tisztelgett nálam és azt üzenté, hogy biztos kíséretet ad Belgrádig. Én azonban, árulástól félve egy ilyen álnok ember részéről, amivel már megpróbálkozott ellenem, úgy tettem, mintha szívesen venném ajánlatát, és azt mondtam, hogy nem folytatom utamat a törökök kísérete nélkül; így azzal a reménnyel áltattam, hogy Temesvár felé indulok.” I. m. II. 155.

32 I. m. II. 156., 160.

33 I. m. II. 150.

Nem tudta azonban kivédeni, hogy Lippa elvesztéséért és Veterani tábornoknak a szultán nagy offenzívája során 1695. szeptember 21-én elszenvedett vereségéért és elestéért felelőssé tegyék. Önéletrajzában azzal igazolja magát, hogy a keresztény sereg nem az általa javasolt átkelést választotta a Béga folyón, és az idővesztés okozta a balsikert. Panaszolja, hogy bécsi ellenségei az új fővezért, Caprara tábornagyot is ellene hangolták hamis rágalmaikkal.³⁴ Ezzel szemben tapasztalhatta a másik fővezér, I. Frigyes Ágost szász választó bizalmát, aki Titel parancsnokságát bízta rá 3000 gyalogos és 800 lovas élén. Feladata, a tiszai átkelés előkészítése és a legrövidebb összeköttetés megteremtése során Pétervárad és Temesvár felé, felderítéseket végzett, harcokba bocsátkozott és visszavert török és tatár különítményeket.

Eközben azonban viszonya alezredesével annyira kiéleződött, hogy fogságba vettette; ez viszont bevádolta, hogy az ezrednek járó közpénzt elsikkasztotta. A Haditanácsban az a nézet kerekedett felül, hogy Marsilit nyilvánosan fosszák meg ezrede parancsnokságától. Marsili Bécsben személyesen igyekezett összeköttetései révén az ellene indított hajszát kivédeni, de a támadások ismétlődtek, és nem tudta elkerülni, hogy 1697-ben a lengyel királlyá választott Frigyes Ágost helyébe újonnan kinevezett fővezér, Savoyai Jenő felsőbb parancsra felfüggeszse.³⁵ Így megfosztották annak lehetőségétől, hogy annyi évi harctéri szolgálat után a hosszú háború döntő, 1697. szeptember 11-i zentai ütközetében részt vegyen. Mindazonáltal pártfogója, Kinsky kancellár kitartó támogatása révén elégtételt kapott a sérelmeiért: felmentették a vád alól, visszakapta ezredét, sőt, ahogy írja, 1698-ban I. Lipót rendeletben tiltotta meg, hogy a Haditanács az ő tudta nélkül ezredeseket függeszthessen fel.

De rövidesen a felsőbb bizalom sokkal kitüntetőbb jelei is megmutatkoztak. Zenta és a franciákkal való békekötés után nyilvánvalóvá vált, hogy a török háború végéhez érkezett. Osztrák részről Kinskyt bízták meg a megegyezést kezdeményező lépések irányításával és a béketárgyalások előkészítésével, és a kancellár, mint már az 1688-as és 1691–1692-es békekísérletek alkalmával, ezúttal is igénybe vette Marsili szolgálatait: tanácskozásokat folytatott vele határkérdésekről és a tervezett béketárgyalások helyéről, és keresztülvitte, hogy részt vegyen ezeken mint a teljhatalmú császári megbízottak mellé rendelt tanácsos. A bolognai tiszttel jelenléte az 1698 novemberében kezdődő munkálatokban ellenzésbe ütközött egyes magas rangú bécsi körökben: fő rosszakarója, Starhemberg gróf egyenesen megtagadta részvételét a kongresszuson, ha Marsilit odaengedik,³⁶ de a két császári meghatalmazott, Wolfgang von Öttingen gróf, az udvari tanács elnöke és Leopold von Schlick tábornok sem fogadta szívesen közreműködését. A császári delegáción belüli feszült helyzetről a jól értesült velencei küldött, Carlo Ruzzini is tudomást szerzett, és bizalmasan beszámolt róla a karlováci kongresszusról és bécsi követségéről kormányának küldött jelentésében. Elmondta, hogy Marsili gróf „Kinsky pártfogásának” köszönhette a delegátusok mellé rendelt tanácsosi szerepét, „a béke ügyében végzett ko-

34 I. m. 186.

35 I. m. II. 194–199.

36 I. m. II. 199–208.

rábbi tevékenységével konstantinápolyi küldetéseiben”, de felhatalmazása csak arra szól, hogy a császáriak belső, zártkörű külön tanácskozásain részt vegyen. Arra is kitért, mi indokolta kiválasztását: „A határokkal kapcsolatos sok kérdés ismerete alkalmassá tette arra, hogy hasznosítsa magát, és utóbb még a békepontok végrehajtására kijelölt egyetemes bizottságba is bevegyék.” De az éles szemű diplomata nem mulasztotta el hozzátenni: „Noha a császári követek látszólag úgy mutatták, hogy elfogadják és foglalkoztatják, mivel összeköttetésben volt Chischivel [sic] és hitele volt nála, de mindenesetre magukban nem vették szívesen ezt a segítséget, és amikor úgy gondolták, hogy kevesebb szükségük van rá, fensőbbsegesen és lebecsüléssel bántak vele.”³⁷

Ennek ellenére még nagyobb fontosságú feladat várt a bolognai szakértőre a kongresszus határozatainak végrehajtásában. Osztrák részről őt bízták meg – ezúttal is Kinskyék választása alapján – a békeszerződés megkötése, 1699. január 26. után a határkijelölő bizottság munkálatainak vezetésével. Hosszú harctéri szolgálata alatt szerzett helyismerete szerémségi, dél-alföldi, erdélyi és balkáni területeken, konstantinápolyi tartózkodásai és hadifogsága idején elsajátított török nyelvtudása és sűrű érintkezései az oszmán világgal éppúgy, mint műszaki téren tanúsított hozzáértése valóban pótolhatatlanná tették a számára kijelölt megbízatás teljesítésében, amely a vártnál sokkal hosszabbnak – 1699. áprilistól 1701 márciusáig terjedőnek – bizonyult, és amelynek során a császári biztosnak számtalan nehézséggel, előre nem látott akadállyal és ellenállással kellett megküzdenie.

A békeszerződés megjelölte az új határ demarkációs vonalát a főbb földrajzi helyek megnevezésével, de a vonal teljes hosszának részletes és pontos meghatározása a helyi adottságok – vizek, mocsarak, hegyvonulatok, átjárók, települések – figyelembevételével a főbiztosra és az irányítása alatt dolgozó műszaki alakulatra várt. A műszeres mérések segítségével – Marsili ehhez az asztrolábiumot használta és ezt a török félnek is ajánlotta³⁸ – meghúzott határ jelölésére egymástól rövid távolságra piramis alakú kő-, kavics- vagy földrakásokat emeltetett; az elsőt a két bizottság és fegyveres kíséretük jelenlétében, ünnepélyes külsőségek: üdvölvések, ajándékváltások, ölelések között.³⁹ Ezzel párhuzamosan nagyobb lélegzetű munkát kívánt a békeszerződés egy másik előírásának teljesítése, amely egyes határ menti erődítések lerombolásáról rendelkezett; a főbiztos kötelessége volt ugyanakkor a határ közelében meghagyott fontosabb várak – Brod, Eszék, Illók, Pétervárad – megerősítéséről gondoskodni. Kézenfekvő volt, hogy megbízatása során gyakran keveredett vitába és a nézeteltérések következtében éles ellentétbe a török fél képviselőivel: nem annyira a Porta főmegbízottjával, Ibrahim Effendivel, akivel sűrű érintkezéseik folyamán sikerült udvarias, sőt barátságos hangot találnia, mint inkább Halik boszniai és Ahmed

37 Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert. Hrsg. Joseph Fiedler. II. Wien, 1867. (Fontes rerum austriacarum. II. Diplomataria et acta. XXVII.) 377.

38 Luigi Ferdinando Marsili: Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà à Cesarea. I–II. Modena, 1986. 69.

39 I. m. 59.

temesvári pasával, akik vonakodtak elismerni egyes határmegállapításai jogosságát, és megtagadták követeléseit teljesítését. A horvátországi Una folyó melletti Novi város birtokáért folyó vita függőben is maradt, és későbbi megegyezésre halasztódott. Marsilinak a császárhoz megküldött hosszú és kimerítő jegyzékmásolataiból kiviláglik, hogy a meggyőzés fegyvertárának hányféle eszközét használta fel, az udvarias érveléstől a burkolt, sőt nyílt fenyegetésig, hogy felsőbb utasításainak érvényt szerezzen. Hajthatatlansága császára érdekeinek érvényesítésében érthető rosszállást váltott ki: a Porta panaszt emelt miatta Bécsben, leváltását kérte, és a Haditanács figyelmeztette Marsilit, tanúsítson nagyobb hajlékonyságot a török féllal, nehogy törésre kerüljön a sor.⁴⁰ Ő azonban tapasztalataira hivatkozva kifejtette a császárnak, hogy a törökkel szemben csupán az erőpolitika következetes alkalmazása vezethet eredményre: a gyengeség minden jele csak újabb követelésekre bátorítaná.⁴¹

A volt ellenféllel folytatott idegörlő határviták mellett a császári főbiztosnak más nehézségekkel és gondokkal is meg kellett küzdenie. Mint általában a hosszú török korszakban Magyarországra vezényelt császári katonaság, Marsili fegyveres kísérete: 100 dragonyos és 100 vértés, valamint a munkálatokra rendelt nagyszámú utász is az ellátás hiánya miatt szenvedett; vezetőjük többször kénytelen volt sürgetni a császárnál az illetékes bécsi hatóság intézkedését, felpanaszolva, hogy más megoldás híján a rekvirálást kellett engedélyeznie, de leszögezve, hogy a jövőben inkább eltűri, hogy emberei nélkülözzenek, mint hogy túlkapásokra vetemedjenek a lakossággal szemben.⁴² Ennek ellenére az ellátás a későbbiekben is akadozott, és előfordult, hogy a főbiztosnak saját költségén kellett a legszükségesebből gondoskodnia.

Súlyos problémát jelentett a háború folyamán jelentkező pestisjárvány is, amely a töröklakta területekről Ausztriába és Friuliba is átterjedt, és a déli határvidéken is elharapódzott. Marsili a járvány továbbterjedésének megakadályozására részletes tervet nyújtott be a császárnak: ebben Velence mintájára hivatkozva szigorú biztonsági intézkedéseket javasolt, ezenfelül a déli határ mentén széles sávban vesztegzár-övezet kialakítását szükségkórházakkal és őrségekkel, ezzel elválasztva a Habsburg-korona területeit a törökökétől, akik nézete szerint elhanyagolják a védekezést. Szükségesnek tartja az egészségügyi ellenőrzés kiterjesztését a főbb kereskedelmi útvonalak áruszállítására is, hat fő lerakódóhelyet jelölve ki a vesztegzár időtartamára, és szigorúan eltiltva a forgalmat más útvonalakon.⁴³ A későbbi jelentésekből kivilág-

40 I. m. 110.

41 „engedékenységet gyakorolni a törökökkel csak arra jó, hogy gőgösebbé és követelőzőbbé tegyük őket; ezzel szemben, ha szigorúan bánunk velük a helyes és célszerű dolgokban, ez alázatossá és kezeszé változtatja őket, mert ilyen az ő barbár és gyáva természetük, amit nagyon jól felmértem elveikkel együtt ezernyi alkalommal, amit Felsőged nyújtott, hogy szolgálatában velük tárgyaljak, és emiatt van, hogy miniszterei túl keménynek hisznek; de ha látnám, hogy a szelídség helyénvaló ezekkel az emberekkel, amire engem neveltek a világ leghumánusabb Udvarában, a lehető leglágymabbat és legkellemesebbet tudnám alkalmazni irányukban.” I. m. 358.

42 I. m. 66–67.

43 I. m. 317–320.

lik, hogy a főbiztosnak sikerült megakadályoznia, hogy a pestis behatoljon működési területére.

Megoldásra várt Marsili megbízatása során a török–császári–velencei hármashatár vitás kérdése is az adriai tengerpart vidékén. A békeszerződés, amelyet a köztársaság nevében is a császári és a lengyel meghatalmazott írt alá az *uti possidetis* alapján, meghatározta a háború során elfoglalt és Velencének juttatandó dalmáciai területeket. A boszniai pasa küldöttével szemben, aki hajlandó lett volna a határmegállapításnál inkább Lipótnak kedvezni, mint a kisebb súlyú Velencének – az utóbbira a török fél különösen neheztelt a háborúban való részvétele és Morea elfoglalása miatt – a császári biztos határozottan kiállt a szövetséges állam mellett, és leszögezte, hogy uralkodója a békekötésben védelmezni és pártolni kívánta a köztársaságot, nem pedig elnyomni. Az előnyére kínált területmódosítást pedig azzal utasította vissza, hogy megbízója ragaszkodik a karlócai békepontok teljes végrehajtásához, és sohasem fog felhagyni szövetségese támogatásával.⁴⁴

Marsili azonban tovább ment ennél: a tudós igényével szükségesnek látta fennmaradt levéltári iratok segítségével dokumentálni a vitatott horvát-dalmát határvidék birtokának és egyben uralkodója felségjogának történeti alapjait. Abból indult ki, hogy Dalmácia sohasem képezett külön politikai egységet, csupán földrajzi megjelölésként szerepelt, míg államilag a horvát királyság része volt és mint ilyen a magyar korona országaihoz tartozott. Kutatásokat javasolt a zágrábi és pozsonyi állami, valamint a vránai lovagrendi és a családi magánlevéltárakban, elsősorban a Zrínyiek fennmaradt iratanyagában, de a kételyek végleges eloszlatása érdekében tanácsolta a velenceiek bevonását és oklevelek felhasználását is.⁴⁵

A velencei határvita kapcsán ébredt történelmi érdeklődése csak egyik példája volt annak, hogy hosszú délvidéki tartózkodása során sem korlátozta tevékenységét szorosán vett határkijelölési feladatokra. A tárgyalópartnereivel folytatott, véget nem érő huzavonák, jegyzékváltások, alkudozások közepette időt szakított környezete tanulmányozására, a helyi viszonyok minél alaposabb megismerésére és tapasztalatait, következtetéseit kimerítő jelentésekben juttatta el császári megbízójának, intézkedéseket javasolva. Különös fontosságot tulajdonított a visszahódított területek betelepítésének. Figyelmeztetett arra, hogy a török hatóságok a szultán rendelkezésére kedvezmények és előjogok ígérgetésével átcsábítják a határvidék visszanyert részének lakosságát, hogy a Száva átkelőhelyeinél falvakat létesítsenek. Tudomása szerint a propaganda hatására sokan készek a Tiszán és a Száván túlról is a török oldalra áttelepülni, még termésük betakarítását sem várva meg. Főleg a rácok, akik a magyar lakossággal való összeférhetlenségük miatt alig várják az alkalmat, hogy török fennhatóság alatt élő honfitársaikhoz csatlakozzanak. Ellenlépéseket sürgetett ennek megakadályozására: legcélszerűbbnek vélte megelőzni a törököt, válogatott lakossággal látva el a Száva partvidékét, földeket és könnyítéseket juttatva nekik települések építéséhez, főleg pedig őrségeket helyezve el és szigorú büntetésekkel sújtva a parasztokat és mindazokat, akik elősegítik az elvándorlást. Maradásuk biztosításának leg-

44 I. m. 137–138.

45 I. m. 331–332.

jobb eszköze, fejtegette, ha lehetővé tesszük kereskedésüket, ahogy a török is teszi; ezzel megnyerhető alattvalói ragaszkodásuk és hűségük uralkodójuk iránt.⁴⁶ 1699. július 15-i (nyolcadik) jelentésében újra hangsúlyozza a népesség fontosságát: felhívja az uralkodó figyelmét, hogy Horvátország és Szlavónia visszahódított területeinek és a szomszédos örökös tartományoknak népsűrűsége lehetővé tenné az elnéptelenedett Duna–Tisza-köz és a Tisza–Maros–Körös határolta vidék benépesítését. Szükségesnek látja mielőbbi népszámlálás elrendelését, a népesség egyenletesebb elosztását, beleértve az Ausztriából bevándorlókat is: ezzel elérhető lenne, hogy három év alatt minden tartomány lakottá és jól ellátottá váljék.⁴⁷

Észrevételei és javaslatai találkozottak a bécsi kormányzaton belül kialakult irányzattal, amely a háborúban visszaszerzett területtel kiegészült Magyar Királyság újjáépítését és politikai-katonai-gazdasági megszervezését tűzte ki célul, a Habsburg-abszolutizmus irányelvei alapján. Leglényegesebb elemei a szilárd katonai ellenőrzés Magyarországon állomásoztatott, főleg német nemzetiségű alakulatokkal; Bécsből irányított centralizált kormányzat; a katolikus vallás támogatása a protestantizmussal szemben; végül, gazdasági téren, a kereskedelem kiépítése és fellendítése. Karlovác előtt és után több ilyen irányú elgondolás és javaslat készült és került Lipót elé; elég itt Esterházy Pál nádor és Kollonich Lipót érsek tervezeteire utalni; de előterjesztették elgondolásaikat a császár szolgálatában álló olaszok is, mint Montecuccoli és Carafa tábornagyok, az ismert tüzserész Angelo Gabrieli da Nizza (Tüzes Gábor), vagy a dél-tiroli kormányzó Ceschi di Santa Croce.⁴⁸ A vezető bécsi kormányférfiak egy csoportja pedig a merkantilista gazdaságpolitika követőjeként kifejezetten a Habsburg Birodalom külkereskedelmének kiterjesztését, új piaci lehetőségek kiaknázását szorgalmazta, hogy versenyképessé tegye az angol és francia főlénnyel szemben. Közéjük tartozott Andreas Kaunitz helyettes birodalmi kancellár, Gundaker Thomas v. Starhemberg, az udvari kamara helyettes elnöke, valamint Strattmann és Kinsky kancellárok, Marsili legfőbb pártfogói.⁴⁹

Így kézenfekvő volt, hogy az általuk javasolt határkijelölő császári biztos szolgálatait felhasználják egy átfogóbb és nagyobb távlatú politika célkitűzéseinek érdekében. Hiszen a program megvalósításához elengedhetetlen volt a megnagyobbodott királyság helyzetének felmérése, a helyi ismereteken alapuló sokrétű és részletes adatszolgáltatás, hogy ennek alapján számba lehessen venni a szükségleteket és a lehetőségeket, és kidolgozni a gyakorlati tennivalókat. Addigi szolgálata alatt Marsili

46 IV. jelentés, 1699. máj. 25., i. m. 76–77.

47 I. m. 135.

48 *Raimondo Montecuccoli: L'Ungheria nell'anno 1677.* In: *Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall.* Bearb. Alois Veltzé. III. Wien–Leipzig, 1900. 421–472.; *Gabriele Gautieri di Nizza: Il Governo dell'Ongaria. L'anno 1701.* In: *Történelmi Tár.* I. Szerk. Komáromy András. Bp. 1900. 219–263.; Carafáról: *Johannes Baptista Vico: De rebus gestis Antonii Caraphaei.* In: *Uő: Opere.* IV. Bari, 1939. 236–239.; *Girolamo Armenio Ceschi di Santa Croce: Nuova idea dell'Ungheria o vero riflessioni politiche e morali sopra il medesimo Regno.* H. és é. n. Ceschiről ld. *Jászay Magda: A kereszténység védőbástyája – olasz szemmel.* Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996. 242–247.

49 *Raffaella Gherardi: Introduzione.* In: L. F. Marsili: *Relazioni* i. m. 16–24.

szorosan vett feladatkörén túlmenően műszaki, hadmérnöki tervekkel, természettudományos, földrajzi, néprajzi, mappákban, ábrákban, helyszínrajzokban rögzített megfigyelésekkel adta bizonyosságát különleges adottságainak.

Ez már küldetésének első jelentéseibe beleszórt megállapításaiból és javaslataiból is kitűnt; a következőkben pedig maga utal a vele kapcsolatos felsőbb elvárásokra és a maga elé tűzött feladatokra: a határvonal pontos leírásán kívül szükségesnek tartja a birodalom biztonsága és fellendítése érdekében meghozandó gazdasági és katonai intézkedések elősegítésére ismertetni „a lakottabb és a benépesítendő területeket; a talaj meddőségét vagy termékenységét; azt, hogy milyen termények nőnek ott a természettől fogva, és mit lehet máshonnan odaszállítani; a lakosság hajlamait és tevékenységét és eszerint annak a módját, hogyan lehet bevezetni náluk a kereskedést, ami szükséges ahhoz, hogy állandóan foglalkoztassa őket, és távol tartsa a tétlen népeknél olyannyira természetes zavargásoktól. E célból megjelölöm továbbá a legrövidebb földi utakat; a legalkalmasabb átjárókat és a folyók régi átkelőhelyeit, a kereskedők útvonalainak kiinduló és célállomásai szerint; azokat a helyeket, ahol hidakat kellene építeni, erdőket irtani és a hegyekben utat vágni, hogy megkönnyítsük a kereskedelmet, amely képes ezeknek az alattvalóknak hűségét saját hasznuk érdekében Felségedhez láncolni...” Katonai szempontból azt tervezi, hogy felsorolja „a létező erdők fekvését; azokat a helyeket, ahol újakat kellene építeni és azokat, amelyeket csak javítani lehetne a békepontok megsértése nélkül. Javasolni fogom az őrségek elhelyezését is, amelyeket a népesség védelmére nyílt területen kellene felállítani és ebből következőleg azt, milyen helyeket kellene rögtön elfoglalni új háború esetén erősítésként; végül még hozzáteszem majd, merre volna a legjobb felvonulni, és ezeknek az útvonalaknak sajátosságait a takarmányozás és a táborozás legmegfelelőbb megoldására.”⁵⁰

Nem sokkal utóbb már egyenesen Lipót utasítására hivatkozik, hogy tervezze meg „a két Birodalom közti tartós árucseré bevezetését, hogy útmutatásul szolgáljon a nagy követség számára, amelynek ezt a szerződést meg kell kötnie Konstantinápolyban”. 1699. szeptember 11-i, tízedik jelentésében siet eleget tenni a felsőbb parancsnak: térképmelléklettel illusztrált, kimerítő értekezésben mutatja be egy szétágazó külkereskedelem kiépítésének módozatait a háborúban kivézett birodalom gazdasági életének fellendítésére, az államháztartás és a lakosság gazdagodásának előmozdítására. Megjelöli és számozza a fő kereskedelmi útvonalakat egyrészt az Oszmán Birodalomba (Bécs–Konstantinápoly; Buda vagy Baja–Szmirna vagy Szarajevó felé), másrészt Lengyelországba (Buda vagy Baja–Varsó vagy Podólia felé) és Olaszországba (Buda vagy Baja–Velenca vagy Ancona felé), mind szárazföldi, mind vízi megközelítéssel, a főbb közbeeső állomásokat is feltüntetve, köztük a fontos raguzai kikötőt. Bajáról Erdélyen át Moldvába és Havasalföldre, északi irányban pedig Szolnokon, Debrecenen és Kassán át Lengyelországba is tervez szállításokat, míg Budáról egy másik, számozott vonal vezetne Kassán és Varsón át Danzigig. Rámutat, hogy Erdély és a horvát tengerpart megszerzésével Lipótnak módja nyílik török terület érintése nélkül is árucserét folytatnia Olaszországgal, Lengyelországgal és

50 V. jelentés, 1699. jún. 29., i. m. 84–85.

Moszkvával. A szárazföldi utakkal kapcsolatban kitér arra is, járhatók-e szekerekkel, vagy csak málhás állatokkal, a vízi szállításoknál pedig arra, hol van szükség hidak, gátak építésére. 13 helységben raktárak létesítését tervezi a rossz időjárás okozta károsodások elkerülésére.

Ezután rátér országok szerint a kiviteli és a behozatali cikkekre. A Török Birodalomba irányuló kivitel szerényebb lehetőségeinél – itt főleg a Habsburg Birodalom más részeiből származó fémtermékekre utal – többre értékeli a magyar borok kivitelét Lengyelországba, de még inkább az Olaszország felé történő áruszállításokat, elsősorban a Velencébe irányuló marhakivitelét. Az, hogy ez mennyire fontos az ottaniaknak – magyarázza – kitűnik abból, hogy a háború alatt, amikor ez a forgalom szünetelt, hiány volt a húsban, ami jelenleg is igen drágán kapható Velencében. Az ide küldött árucikkek között említi még Marsili a viaszt és az állatbőröket, amelyek a félsziget más városaiban kerülnek feldolgozásra. A törökországi behozatalról szólva hangsúlyozza, mekkora jövedelmet jelentene, ha Szmirnából selymet, gyapotot, kecske- és teveszőrt importálnának és azt angol mintára itt feldolgoznák; erre a célra Pécs-et javasolja, mert ott olcsó az élelem és közel fekszik a Dunához. Az értekezés szól még az országos vásárokról – jönnek tartaná, ha a hagyományos évi három eszéki mellett Szegeden is rendeznék hármat – és a nagy kincstári jövedelmet ígérő vámrendszeréről. Végül figyelmeztet a külföldi verseny veszélyeire, azzal a megjegyzéssel, hogy a Konstantinápolyban tárgyaló Öttingen gróf császári követ a kereskedelmi egyezmény megkötésekor hasznos mintául tekinthetné a legutóbbi, hasonló tárgyú francia–török szerződést.⁵¹

Mielőtt Dunán inneni küldetését befejezte volna, Marsili 1699. december 29-én összefoglaló ismertetést nyújtott be Horvátországról. Jellemezte a népességét, termékeit, kiviteli cikkeit, majd rátért katonai védelmére: javasolta, hogy a határörvidéken létesítsenek falvakat megbízható és kedvezményeket élvező lakossággal, akik szükség esetén jó katonákként is szolgálhatnak. Rámutatott, hogy Lipót ősei elhanyagolták az adriai tengerpartot, pedig korábban ez tette naggyá Magyarországot. Azt tanácsolta, hogyha a császár újból háborút indítana a török ellen, Temesvár után erre a vidékre kellene hadjáratot vezetnie.⁵²

Egyik utolsó Dunán inneni jelentéséhez (1700. május 8.) pedig a kereskedelmi áttekintés kiegészítéseképpen még térképpel kísért tervezetet csatol a postahálózat minden irányban történő kiépítéséről, szokásos alaposságával feltüntetve a létesítendő útvonalakat és állomásokat.⁵³

A határmegállapítási munkálatok második, bánáti és temesközi szakaszában a bolognai biztos az állandó gyanakvás és aggodalom légkörében élt. Jelentéseiben sűrűn visszatérő motívum a „rebellisek” nyugtalanító közelségére és harci szándékaira való utalás. Hírszerzői révén tájékoztatásokat kapott, hogy a „lázadók” a déli határ közelében falvakban telepedtek le, a havasalföldi fejedelemtől állatokat és nagy területeket kaptak, szép házakat készülnek építeni, és vezetőik kapcsolatban állnak a

51 I. m. 185–200.

52 I. m. 249–264.

53 I. m. 329–333.

török területre internált Thökölyvel. A Porta utasítására a havasalföldi fejedelem támogatását élvezik, és a török kormány is pénzeli őket. Az a hír jár, írja, hogy nekik szánja a Temesvár és Palánka közti verseci kerületet. Hangoztatja meggyőződését, hogy a Porta nem szándékozik ugyan újra háborút kirobbantani a császárral, de eszközül használja erre Thököly híveit, akik az erdélyiek rokonszenvére is számíthatnak. Erdélyben elterjesztették, hogy a német katonaság távozása után újabb betörést terveznek oda.⁵⁴ Ezért Marsili vigyázatra inti az udvart és azt tanácsolja, hogy konstantinápolyi követe lépjen fel a karlócai békepontok betartása érdekében, amelyek előírják a rendbontók fékentangtartását.

Marsili nem csinál titkot az erdélyiek iránt táplált elitélő véleményéből és ellenesleges érzületéből sem. Ez nemcsak az erdélyi és magyarországi felkelésről szóló történeti összefoglalásaiban nyilvánul meg, ahol természetszerűleg a Verwirklichungstheorie álláspontját hirdető császárpárti írók értelmezését követi,⁵⁵ hanem egyes jelentéseihez fűzött csípős megjegyzéseiben is. Nézetei valószínűleg a császári hadvezérek mellett szerzett korábbi erdélyi tapasztalataiból eredhettek. A határmeghatározás körüli viták során (mint Karánsebes és Lugos, valamint a Vaskapu birtokának kérdésében) már nemcsak a török, hanem az erdélyi delegáció kívánságait illetően is megegyezésre kellett jutnia, érvényre juttatva uralkodója érdekeit. Ezeket pedig nem mindig találta az erdélyiek szándékaival megegyezőnek. A Bánát, Erdély és Havasalföld közti hármasság határ kijelöltét nézete szerint az erdélyi nép elégedetlen fogadta, nem úgy a főnemesség: vele kapcsolatban titkos üzemekre gyanakszik a Portával és a lengyelekkel. „Legutóbbi jelentéséből – írja Lipótnak, a „lázadókkal” kapcsolatos közléseire utalva – meg fogja látni Felsőged, milyen nemzettel, miféle emberekkel és milyen cselszövények közepette kell megbízásomat teljesítenem. Hogy milyen zavargó természetűek az erdélyiek és mennyire hajlanak arra, hogy változásokkal próbálkozzanak, nemcsak a török, hanem minden ellenség előtt ismeretes.”⁵⁶ Marsili szerint az erdélyiek elégedetlensége Szulejmán intézkedésére vezethető vissza, aki különválasztva Erdélyt, magyarországi területeket is hozzácsatolt: „ez volt az oka minden bajnak, ami azóta a most lefolyt háborúig bekövetkezett”. Szerencsére ez most megszűnt: Magyarország Maroson inneni részei a császár fennhatósága alá kerültek, a Maroson túliakat pedig igazságos és biztos határokkal elvá-

54 Erdélyi jelentések, i. m. 446., 449., 472., 481.

55 *Epitome delle ribellioni dell’Ongaria* (Mss. 70.); *Memorie e introduzioni alla storia delle reibellioni d’Ungheria* (Ms. 28.); *Epitome historicum regni Hungariae et introductio ad Acta executionis pacis Carlovicensis ad Clementem XI* (Ms. 19.). Ld. *M. E. Amaldi*: i. m. 94. Történeti áttekintését azzal a tanulással zárja, hogy Lipót nagy győzelme és a Habsburgok fiági örökösödési jogának elismerése például szolgál az utókornak, mi a jutalma „egy fejedelme ellen lázadó népnek, aki apaként kormányozta [...], és ha a magyarok nyughatatlansága abból remélt új tápot, hogy Budát és Erdélyt a törököknek adta, az Ég akarata mindkettőt egy igazságos Császár kezébe juttatta, hogy megfizettesse velük I. Ferdinándra és utódaira is kiterjedő számos zaklatásukat, és biztosítsa felséges ivadékát, a korona örökösévé téve, hasonló sérelmek ellen, azzal, hogy elmozdította őket az általuk követelt társ-kormányzatból, alárendelt vazallusi állapotba helyezte, és megfékezte gőgjüket, ami a keresztény vér annyi pusztulását okozta.” (I. m. 99.)

56 *L. F. Marsigli*: *Relazioni* i. m. 427.

lasztották Erdélytől. A karlócai béke „a hegyláncok mögé szorította vissza az erdélyiek gögjét, kapzsiságát és nyughatatlanságát”. Nem lehetnek többé fél Magyarország birtokosai, hanem régi területükön engedelmességgel tartoznak a császárnak.⁵⁷ Nyomatékosan figyelmezteti Lipótot, hogy tegyen sürgősen óvintézkedéseket, mert „az erdélyiek most is olyanok, mint mindig, ha nem rosszabbak; és engedje meg, hogy hitemre és hűségemre kimondjam, hogy nagyban mi vagyunk az okai, vagy mert nem hiszünk a Felsőged kezében lévő hatalomban, hogy megrendszabályozza őket, vagy mert túlságosan hiszünk szavaiknak”. Végül is, állapítja meg, az uralkodón múlik, hogy ágyú erejével érvényesítse akaratát. Ne higgyék a bécsi miniszterek, hogy a határmegállapítás biztosítéka a békének a törökök szemében, ha nem gondoskodnak a katonai védelemről. Biztos tudomása van, jelenti, az erdélyiek, köztük kormányférfiak titkos üzelmeiről a törökkel és a felkelőkkel, a havasalföldi fejedelem részvételével.⁵⁸

A maga részéről Marsili is igyekszik a fenyegető veszély megakadályozását elősegíteni: mielőtt 1701 tavaszán küldetését befejezve elhagyná állomáshelyét, tervet nyújt be a határ katonai védelméről három parancsnoksággal, megerősített táborokkal (Marga, Cserna, Dobra), német és magyar, huszárokból és hajdúkból álló leghívebb gárdával.⁵⁹

Török kollégájától hosszú és fáradságos tárgyalásai emlékére a hivatalos iratok kicserélésekor a szokásos ajándékváltással búcsúzott: Ibrahim Effendi a császár részéről 500 aranyat, két ezüst gyümölcsöstálat és öt órát kapott, míg ő Marsilinak szépen felszerszámozott háttérlevelet ajándékozott – kár, hogy vak volt, jegyzi ez meg jelentésében. És némi éllel hozzáteszi: „megbízásom egész lefolyása alatt négy lovat kaptam ajándékba: kettő sánta volt, egy kehes, egy másik vak. De maradt három szép szerszámom.”⁶⁰

A császári tiszt közel két évtizedes magyarországi szolgálata ezzel befejeződött, hogy tábornokká előléptetve a spanyol örökösödési háborúban folytassa katonai pályafutását, mígnem ez rövid idő múlva tragikusan derékba tört. De a hazánkban töltött hosszú idő maradandóbb eredményt hozott tudományos téren: a „mellékfoglalkozásként” folytatott földrajzi felmérések, állat- és növénytanilag megfigyelések, meteorológiai és vízrajzi vizsgálatok, valamint a régészeti emlékek számbavétele olyan hatalmas anyag birtokába juttatta, amelynek közreadását már 1698-ban tervbe vette. Az Angol Tudományos Társaságnak megküldött előzetes értesítésében jelzi ebbeli szándékát, és közli monumentális műve tartalmi felosztását is. Eszerint a Danubius Pannonico-Mysicus, a Duna-völgy kimerítő latin nyelvű ismertetése, amelyhez hasonló addig még nem készült, hat kötetre tagozódik, az alábbiak szerint:

I. 1) rész: Földrajz: a Duna az ausztriai Mons Caetiustól a bulgáriai Jantra folyóig. Térképek, rajzok, mellékfolyók, partok, szigetek, városok, hidak. Nemzetek:

57 I. m. 441.

58 I. m. 450., 481.

59 I. m. 445–446.

60 Utolsó jelentés, 1701. márc. 14., i. m. 484.

magyarok, erdélyiek, oláhok, moldvaiak. Magyarország politikai és egyházi helyzete. Ruházat, szokások. 2) rész: csillagászati megfigyelések. 3) rész: a vizek természete.

II. 1) rész: régiségek, emlékek. 2) rész: utak.

III. 1) rész: homokos területek, kövek. 2) rész: kőületek, ásványok. 3) rész: a hegyek szerves szerkezete. 4) rész: nem nemes fémek. 5) rész: nemes fémek (arany, ezüst). 6) rész: más fémek. 7) rész: fémismereti térkép.

IV. Halak.

V. Madárta.

VI. Különféle megfigyelések (növények, vizek, rovarok).⁶¹

A száznál több illusztrációs kartonlappal ellátott, nagy formátumú munka megjelenése azonban hosszú halasztást szenvedett a szerző életében bekövetkezett váratlan és szerencsétlen sorsfordulat következtében. Miután a németországi hadszíntéren a fővezér, Bádeni Lajos alatt részt vett Landau ostromában – magára vonva a herceg neheztelését, mert megkerülte kezdeményezéseivel –, ez az ostromlott Breisach várába küldte, a parancsnok, Filippo d’Arco gróf helyetteseként. D’Arco, mivel nem kapta meg a hercegtől a kért ágyúkat, 1703. szeptember 3-án feladta a várat a franciáknak. A döntést a többi tiszttel együtt Marsili is aláírta; a végsőkéig való kitartást elrendelő felsőbb parancs későn érkezett. A Haditanács büntetése könyörtelen volt: 1704. február 18-án Bregenz főterén d’Arcót kivégezték, Marsilit pedig nyilvánosan megfosztották rangjától, kardját összetörték, ingóságait pedig elkobozták. Hiába próbálta ezután hónapokig tisztázni magát Bécsben: az ellene működő erők túlságosan hatalmasak voltak. Személyes ellenségein kívül közrejátszott bukásában a császári hadseregben régtől fogva uralkodó irigység, féltékenység és ellen-szenv a németek és az olaszok között;⁶² céloz rá a bécsi pápai nuncius is, beszámolva az esetről Rómának.⁶³

A történetek nagy port vertek fel – a tábornok maga tiltakozást adott ki a sajtóban – és a franciák megpróbálták a neves személyiséget hadseregükbe csábítani. Vaudemont herceg, Milánó francia kormányzója 1706-ban visszaadta a rangját, maga XIV. Lajos is fogadta udvarában, de Marsili elzárkózott ajánlataik elől.⁶⁴ Talán francia kapcsolatai miatt terjedt el az a hír, hogy XIV. Lajos a Rákóczi-szabadságharc megsegítésére a horvát partokra küldendő expedíciós hadtestet szállító hajók parancsnokságát bízta rá, sőt egyesek már azt is tudni vélték, hogy meg is jelent az Adrián hajóival.⁶⁵ A valóságban sem életrajzaiban, sem bolognai irathagyatéká-

61 A. F. C. Marsigli: *Danubialis Operis Prodromus* i. m.

62 Számos utalást találunk erre már a 16. század folyamán a pápai segédcapatok rossz ellátása miatti panaszokban. Pl. *Banfi Florio*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. I–III. Hadtörténelmi Közlemények 1939. 1–33., 213–228., 1940. 143–156., vagy Báthory Zsigmond titkárának történelmi munkája: *Giorgio Tommasi*: Delle guerre e rivolgimenti del Regno d’Ungheria e della Transilvania. Venezia, 1621. 95., 117., 133., 163.

63 *Paula Silvani*: Il generale Luigi Ferdinando Marsili e la nazione ungherese. Bologna, 1931.

64 *G. Fantuzzi*: i. m. 212–213.

65 A feltételezést egyes magyar kutatók is átvették: *Aldásy Antal*: Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Századok 1895. 561–562.; *Márki Sándor*: Desalleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtörténelmi Közlemények 1917. 230.; *Uő*: Rákóczi adriai tervei. Bp. 1915. (Magyar Adria Könyvtár 9.) 18–19.

ban nincs erre utaló adat.⁶⁶ Sőt az derül ki, hogy 1706-ban Montpellier-be, majd a dél-francia tengerparti Cassisba vonult vissza, oceanográfiai vizsgálatoknak szentelve idejét. Csak rövid időre tért vissza a katonasághoz, elvállalva természetes uralkodója, a pápa hadseregének parancsnokságát, amikor a háború folyamán 1708-ban átmeneti feszültség támadt XI. Kelemen és I. József között, mert császári csapatok benyomultak a pápai hűbérnek tekintett Parmába, Piacenzába és Nápolyba, majd 1715-ben, a velencei–török háború kiújulásakor, partvédelmi feladatokat látva el. De Bécs keze messzire nyúlt: úgy tűnik, a pápai kúriánál is felszólalt Marsili alkalmazása ellen.⁶⁷

Annál figyelemreméltóbb, hogy a tudományos tekintéllyel emelkedett volt tábornok továbbra is megőrzött valamit a császár iránti odaadó ragaszkodásából: amikor legnagyobb, dunai enciklopédikus műve 1726-ban végre napvilágot látott Hágában, tanúságát adta ennek, ajánlásában neki szentelve hosszú szolgálata legkiemelkedőbb emlékét.

MAGDA JÁSZAY

A SOLDIER, DIPLOMAT AND SCIENTIST – LUIGI FERDINANDO MARSILI IN HUNGARY DURING THE FINAL PERIOD OF TURKISH RULE

Like several of his compatriots who served the Habsburg rulers in the Hungarian wars against the Turks, Luigi Ferdinando Marsili took part in the military actions of the final decades of the seventeenth century that led to the almost complete liberation of Hungary. His role was more than to fight on the battle field. From the very beginning, he used his excellent powers of observation, wide knowledge, and technical abilities to contribute to the success of the offensives by performing tasks as a military engineer (e.g. surveying of castles and strategic areas; direction of sieges; assistance to pioneers, etc.). In addition he also performed diplomatic duties. On two occasions he was sent by Emperor Leopold to Pope Innocent XI. In 1691–1692, on the basis of orders from above, he attempted (unsuccessfully) to secure peace with the Turks. Finally he was chosen by the government in Vienna to take part (as an adviser to the imperial delegation) in renewed peace negotiations with the Turks at Carlowitz in 1698.

After the signing of the peace settlement on 26 January 1699, Marsili was required to perform the even more dangerous task of marking out the demarcation line in accordance with the terms of the treaty. This work lasted from April 1699 until May 1701 and was fraught with difficulties: e. g. disputes with the Turks; a pestis epidemic;

66 Marsili személyes jó barátja, *L. D. C. H. D. Quincy* róla írt életrajzában közli a bolognai tábornok Orsi márkához írt levelét (Versailles, 1706. jan. 18.), amelyben beszámol kihallgatásáról XIV. Lajosnál, majd utána de Torcy márkai államtitkárral folytatott hosszú tárgyalásáról. Torcy királya nevében megpróbálta rávenni egy Rákóczi megsegítésére tervezett vállalkozásra, azzal érvelve, hogy Marsilinak igazságtalan lefokozása után elég oka van arra, hogy ne szolgálja tovább az osztrák uralkodóházat. Ő azonban csak a francia király nyílt támogatásával és csapataival lett volna hajlandó „az elégedetlen magyarok élére állni”. A levélből kitűnik, hogy erre nem kapott biztosítékot, így a tárgyalás eredménytelen maradt. „Így hát, márkai úr – fejeződik be a levél – szívesebben fejezem be napjaimat a legszűkösebb anyagi helyzetben, mint hogy a lázadók szolgálatában gazdagodjam meg.” (I. m. II. 190–195.)

67 *G. Fantuzzi*: i. m. 213.

poor equipment of assigned units; resistance of the Transylvanians. However, his reports to the emperor include much other information, too. The government in Vienna had stated its aim of reconstructing and redeveloping the reunited kingdom, and thus Marsili prepared detailed and thorough surveys of population and resources in the regained territories and even submitted a plan for the development of commerce. He elaborated exact plans for the construction of a commercial road network, which would have promoted the exchange of goods with neighboring countries. The plans included markets, bridges and border crossings.

In the course of his almost two decades in Hungary, Marsili also wrote a series of academic volumes. The series, comprising six volumes and called 'Danubius-Pannonico-Mysicus', was published in the Hague in 1726. The work was the first complex natural science publication about the Danube valley. It is a mine of information collected by a soldier-scientist in his 'spare moments'.